

Aras nehri ve havzasının dinler tarihi açısından da önemi vardır. Bu nehrin aşağı kesimleri İslâmiyet'in doğuşundan çok önceleri yahudi bölgesi olarak bilinmektedir. Bu sebeple eski yahudilere ait birçok menkıbeye mekân olarak Aras çevresi toprakları gösterilir. Bu yüzden Âd ve Semûd kavimlerine ait harâbeler bu topraklarda aranmıştır. Eski dinlerin gelişme alanı içinde bulunmasından dolayı da Aras nehri eski kaynaklarda âdeta efsaneleştirilmiş ve sularının birçok hastalığa deva olduğuna inanılmıştır. Bu eski rivayetlerden birine göre de Aras cennetten çıkan dört nehirden biri sayılmaktaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 396, 397; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 223; Mahmut Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat* (nşr. İsmet Mi-roğlu), İstanbul 1983, s. 697; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 198; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul 1953, I, 9; a.mlf., *Osmanlıların Kafkas-Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, s. 108, 165-166, 317-321, 368-370; E. Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 183, 213; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 66; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 15; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, Ankara 1988, s. 41; İsmail Aka, "Timurlular Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, IX, 290; Hakkı Dursun Yıldız, "Azerbaycan'da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hanedanı: Sac Oğulları, III", *TD*, sy. 32 (1979), s. 29-70; Besim Darkot — A. Zeki Velidi Togan, "Aras", *İA*, I, 554-557; W. B. Fisher — C. E. Bosworth, "Araxes", *ELr.*, II, 268-271.

METİN TUNCEL

ARASÂT

(العرات)

Kıyamet gününde

insanların toplanacağı yerin bir adı.

Arsâ (العرة) kelimesinin çoğulu olan **arasât**, "üzerinde bina bulunmayan boş arazi parçaları" anlamına gelir. Kur'an'da zikredilmeyen bu kelime hadislerde sözlük mânasıyla kullanılır (bk. Buhârî, "Meğâzi", 8). **Arasât**, ilk devir kelâm kaynaklarında (bk. Kādî Abdülcebbâr, s. 425) ve daha sonraki bazı eserlerde, kıyame-tin kopmasından sonra diriltilecek olan insanların dünyada yaptıkları bütün fiil-lerden sorguya çekilmek üzere sevke-dilecekleri yerin adı olarak kullanılmış (bk. İbn Kesîr, *en-Nihâye*, I, 261; a.mlf., *Tefsîr*, III, 470) ve dinî kültürümüzde bir terim haline gelmiştir. "Arasâtü'l-kıyâ-me", "arsa-i mahşer" ve "yevm-i arasât"

şekillerinde hem toplanma yeri hem de toplanma gününün adı olarak kullanı-lan arasât, Türk din kültüründe özellik-le mevlid okunurken veya dua yapılır-ken, "şefiü'l-arasât" (arasât gününün şefa-atçısı) veya "şefiü'l-usât fî yevmi'l-ara-sât" (arasât gününde günahkârların şefa-at-cısı) söyleyişlerinde Hz. Peygamber'e ve-rilen unvanlar arasında zikredilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Türk Lugatı, III, 492-493; Buhârî, "Meğâzi", 8; Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-İhamse*, s. 425; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 303; İbn Kesîr, *en-Nihâye*, I, 261; a.mlf., *Tefsîr*, III, 470; Kādîzâde Ahmed b. Mehmed Emin, *Ferâ-idü'l-fevâid*, İstanbul, ts. (Cemâl Efendi Mat-baası), s. 165.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

ARASTA

(آرaste)

Üstü genellikle

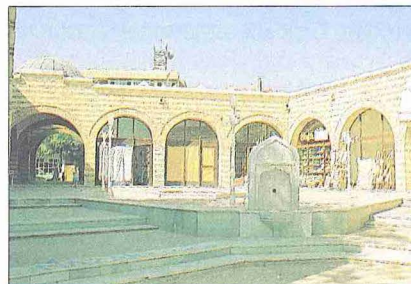
tonoz veya çatıyla örtülü bir sokağın
iki yanında karşılıklı sıralanan ve
aynı cins malları satan dükkânların
meydana getirdiği çarşı.

Türkçe'ye Farsça'dan geçtiği sanılan arasta kelimesi önceleri "ordugâhta ku-rulan pazar" anlamında kullanılmıştır. **Ârâsten** (آراستن) "tanzim etmek, sıraya koymak; çekidüzen vermek, süslemek" masdarından gelen arastanın mânası "sıraya konulmuş, düzenlenmiş" olup Fars-ça'da "çarşı" anlamında kullanılmamak-tadır. Türkçe'de bu anlamı kazanması, dükkânların düzenli biçimde karşılıklı birer sıra halinde dizilmiş olmalarından veya ordugâh pazarlarının askerî disip-lin içinde "tanzim edilmiş satış" yapma-larından yahut her iki sebepten yani bu dükkânların gezgin satıcılara nisbetle her hususta düzene konulmuş olma-larından ileri gelebilir. Arastalar, sonrala-

rı aralarına değişik esnafın da karışma-sına rağmen, genellikle aynı malın ti-carecini yapan dükkânlardan oluştu-kları için "terlikçiler arastası", "kürkçüler arastası", "baharatçılar arastası" gibi isimlerle de anılmışlardır. Bu çarşılar, başta camiler olmak üzere vakıf eserle-re gelir sağlamak amacıyla onların ya-kınında veya bazı hallerde ayrı olarak uzağında yapılmışlardır. Özellikle cami-lere yakın yapılmalarının başlıca sebebi, o camiye cemaat temin etmek ve çev-resine canlılık kazandırmaktır.

Bugün mevcut bulunan arastaların ta-mamı kâğır olup sokak kısımları genel-likle tonoz veya ahşap çatı ile örtülüdür. Lüleburgaz'daki gibi sokağının üstü açık olanlar da bulunmakta, ayrıca önü ten-teli ve tamamen ahşaptan yapılmış olan-ların da varlıkları kaynaklardan öğrenil-mektedir. Kapalı tip arastalarda dükkânların açıldığı sokağın iki ucunda ve bazan ortalarında birer kapı, tonozla-rında veya duvarlarında da genellikle bi-rer küçük pencere bulunmaktadır. Edir-ne Selimiye ve Payas arastalarında gö-rüldüğü üzere bazı arastalarda, çarşı esnafının dürüst iş yapacaklarına dair sabahları yemin ettikleri bir de dua kubbesi vardır. Kapalı arastalar, bu mi-marileriyle bedestenlere benzerlerse de bunların mahzen veya kiler hücreleri bulunmaz. Diğer taraftan, bedestenle-rin değerli kumaş veya mücevherat gi-bi emtianın alınıp satıldığı, hatta banka hizmetlerinin verildiği yerler olmalarına karşılık arastalar, onlara nazaran daha az önemli malların ticaretinin yapıldığı yerlerdir. Ankara Mahmud Paşa Bedes-teni'nde (Anadolu Uygarlıkları Müzesi) ol-duğu gibi bir kısım bedestenlerin bir ve ya birkaç arastası bulunmaktadır. Be-destenlere göre daha küçük boyutlarda yapılan ve onlardan farklı olarak genel-

Rüstem Paşa Arastası - Tekirdağ

Edirne Selimiye Arastası'nın üstten görünüşü

likle tek sokaktan ibaret bulunan arastaların uzunlukları, Lüleburgaz'daki örnekte görüldüğü üzere bazan 250 metreye yaklaşmaktadır. Arastalarla bedestenler arasındaki ortak ve benzer yanlar sebebiyle daha sonraki devirlerde bu çarşılar halk arasında "bedesten" veya "kapalı çarşı" adlarıyla anılır olmuştur. Edirne'de Selimiye, İstanbul'da Sultan Ahmed ve Süleymaniye camilerinin arastaları ile Mısır Çarşısı (Yenicami'nin arastası) belli başlı arastalardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Pakalın, I, 64-65; E. Erdenen, *İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı*, İstanbul 1965; Räsänen, *Versuch*, s. 23; Steingass, *Dictionary*, s. 32; Mahmut Akok, "Kütahya Büyük Bedesteni", *VD*, III (1956); Yılmaz Önge, "Türk Çarşılarında Dua Kubbeleri", *Önasya*, sy. 6, Ankara 1970, s. 63.

NUSRET ÇAM

ARAT, Reşit Rahmeti

(1900-1964)

Türk dili ve lehçeleri âlimi.

Kazan'ın kuzeybatısında Eski Ücüm'de doğdu. Babası müderris Abdürreşid İsmetullah, annesi Mahbeder'dir. İlk tahsilini Eski Ücüm'de yaptı (1906-1910). Rüşdiye Kızılıar'da (Petropavlovsk) bitirdi (1913). Daha sonra özel olarak Rusça öğrendi. Rusya'da ihtilâl olunca lise son sınıfın alınarak askerî okulda eğitildi, ardından da cepheye gönderildi. 1919'da yaralı olarak Mançurya'nın Harbin şehrine nakledildi. Orada Kazan Türkleri Derneği'nde birçok sosyal faaliyetlerde bulundu ve çeşitli dergilerin yayımına katıldı. Bu arada liseyi bitirdi (1921). 1922'de Berlin'e gitti, orada Felsefe Fakültesi'ne kaydoldu. Prof. Willy Bang'ın Türkoloji derslerine devam etti. Berlin'deki Türk talebe derneklerinde faal görevler aldı. Kazanlı Ayaz İshâkî'nin idaresinde çıkan *Yana Millî Yul* adlı dergide birçok yazılar yazdı. 1927'de doktorasını tamamlayarak Şark Dilleri Okulu'nda Kuzey Türkçesi lektörü oldu. Aynı yıl Dr. Râbia ile evlendi. 1928'de Berlin İlimler Akademisi'ne ilmi yardımcı olarak girdi. 1931'de Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Okulu'nda doçent oldu.

Türkiye'deki üniversite reformu üzerine 1933'te Maarif Vekâleti tarafından Türkiye'ye davet edildi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne profesör oldu. 1942'de Türk Tarih Kurumu'na üye seçildi. 1940-1950 yılları arasında Türkiye

Enstitüsü müdürlüğü yaptı. Londra'da School of Oriental and African Studies'de 1949-1951 yıllarında misafir profesör olarak ders verdi. 26 Nisan 1958'de ordinaryüs profesör oldu. 29 Kasım 1964'te İstanbul'da öldü.

Türkçe'nin hem tarihî lehçelerini hem de bugünkü şivelerini en iyi bilen Türkolog olan Reşit Rahmeti Arat, Türkiye'de mukayeseli Türkoloji araştırmalarının kurulup yerleşmesinde de öncülük etmiştir. Türk ilim hayatında önemli bir yeri olan *İslâm Ansiklopedisi*'nin tercüme ve telif yoluyla neşredilmesine büyük emek sarfetmiş, ömrünün son yıllarında ise yakın arkadaşlarıyla birlikte Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nü kurmuş ve kitaplarını bu enstitüye bağışlamıştır.

Eserleri. Reşit Rahmeti Arat'ın çoğu gençlik yıllarına ait yayımlanmış 220'den fazla makale ve eseri vardır. Türkçe'nin tarihî gramerine ışık tutacak nitelikteki metin neşirleri ve bunlar arasında özellikle Eski Uygur Türkçesi'ne ait metinler çalışmalarının ağırlık noktasını teşkil eder. Çalışmalarını şu şekilde tasnif etmek mümkündür: Avrupa ve Türkiye kütüphanelerinde bulunan Uygur harfleriyle yazılmış metinlerin çözüm ve yayımları; Türk yazı dilinin tarihî inkişafına dair makale, bildiri ve kitaplar; *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki yazıları ve yöneticiliği.

R. R. Arat'ın çalışmaları arasında doktora tezi olarak hazırladığı *Die Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen* (*Ungarische Jahrbücher*, VIII-1-4, Berlin 1928), Berlin Üniversitesi'nde Türk diline dair Yakup Şinkeviç'in *Rabguzi's Syntax* adlı doktora tezinden sonra yapılan en önemli çalışmadır ve ilmi bakımdan Türk dili araştırmaları için temel çalışmaların gerektirdiği yüksek seviyede bir eserdir. İstanbul kütüphanelerinden bulup çıkardığı Uygurca yazılmış bazı yazılar üzerindeki yayımları, Anadolu Türkleri'nin Uygur yazısını bildiklerini ve kullandıklarını, bu yazı sisteminin alfabesinin bazı kütüphanelerde bulunduğunu ortaya koymuştur. "Uygur

Alfabeti" (*Muallim Cevdet, Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 20-26) ve "Fâti Sultan Mehmed'in Yarlığı" (*TM*, VI [1939], 285-322 + 20) bu bakımdan dikkati çeken yazılarıdır. "Uygurlarda İstilahlara Dair" (*TM*, VII-VIII [1942], s. 56-81) adlı makalesinde ise Uygurlar'ın terim yapma usulünü işleyip ortaya koymuştur. Uygurca üzerindeki çalışmalarının sonuncusu *Eski Türk Şiiri*'dir (Ankara 1965, 1986). Türk şiiri üzerindeki çalışmaların en önemlilerinden biri olan bu eser "Mani Muhitinde Yazılan Eserler", "Burkan Muhitinde Yazılan Eserler", "İslâm Muhitinde Yazılan Eserler" ve "Nazım İle İlgili Parçalar" başlığını taşıyan dört bölümden meydana gelmektedir.

*Kutadgu Bilig** o güne kadar W. Radloff ve H. Vambery tarafından ele alınmış olmakla birlikte üzerinde yeterli çalışmalar yapılmamıştı. Reşit Rahmeti Arat eser üzerindeki çalışmalarını iki cilt halinde (I, Metin, İstanbul 1947, 1979; II, Tercüme, Ankara 1959, 1974, 1985) neşretmiş, eserin yazıldığı devre nüfuz etmeye çalışarak yeni fikirler ortaya koymuştur. Ayrıca bıraktığı evrak arasında bulunan *Kutadgu Bilig*'in sözlük kısmına dair A ve B harflerini içine alan işlenmiş malzemenin diğer kısmını öğrencileri Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya ve Nuri Yüce tamamlayarak neşretmişlerdir (*Kutadgu Bilig*, III, İndeks, İstanbul 1979). *Kutadgu Bilig*'den sonra *Atebetü'l-hakâyık**'ı da yayıma hazırlamıştır (İstanbul 1951). R. R. Arat, çeşitli kongrelere

Reşit
Rahmeti
Arat